

FİRİŞ ŞƏKƏRƏ
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun

AUDİTİN İCTİMAİ-İQTİSADI HƏYATDAKI İNKİŞAFININ
MÜASİR TƏLƏBLƏR BAXIMINDAN TƏHLİLİ

Açar sözlər: audit, ictimai-iqtisadi inkişaf, nəzəri-konseptual baxışlar, elmi və in fəaliyyət, idarəetmə sistemi.

Ключевые слова: аудит, общественная - экономическая развитие, научные - концептуальные взгляды, научная и интеллектуальное деятельность, организационная система.

Giriş

Müasir dünya iqtisadiyyatının güclənməsi, qlobal proseslərin dərinləşməsi cəmiyyəti və dövlətin inkişaf həyatında bir çox ziddiyyətli proseslərin baş verməsinə səbəb olur. Xüsusilə böhranlar, maddi və iqtisadi maraqların müxtəlif səviyyələrdə uzlaşmaması, ekoloji fəsadlar buna olan nümunələrdir. Təbii ki, bütün bu problemlərlə bağlı dünya ölkələri, beynəlxalq təşkilatlar əsaslandırılmış proqramlar, konsepsiyalar hazırlayaraq həyata keçirsə də, hələ gözlənilən səviyyədə müsbət meyillər baş vermir. Təcrübə göstərir ki, mövcud problemlərin yaranması və inkişafı əsasən maliyyə- iqtisadi amillərlə daha sıx bağlı olur və məhz bu baxımdan da onların mütəmadi olaraq təhlilinə, qiymətləndirilməsinə ehtiyac yaranır. Bu səbəbdəndir ki, artıq iqtisadi, maliyyə və ekoloji problemlərin qiymətləndirilməsində obyektiv, şəffaf və geniş informasiya təminatlı audit rəyinə zərurət yüksək olaraq qalmaqdadır. Auditin nəzəri və metodoloji əsaslarının tədqiqində daha çox bu xidmətin genişmiqyaslı ictimai-iqtisadi müstəvidəki fəaliyyətinə diqqətin son illərdə artırılması da məhz bu səbəbdəndir.

Auditin müasir tələblər baxımından mahiyyəti

Son dövrün təcrübə və tədqiqatları belə bir mühüm cəhəti əsaslandırmağa imkan verir ki, auditin mahiyyətinə olan baxışlarda bəzi fərqlilik mövcud olsa da, lakin ümumi mənada onlar sahənin müasir cəmiyyətdə, iqtisadi inkişaf proseslərində yüksək rolunu, mövqeyini daha aydın xarakterizə edir. Xüsusilə, auditin iqtisadi fəaliyyət və hadisələr haqqında obyektiv məlumat formalaşdırması prosesi kimi qiymətləndirilməsi bu xidmətin müasir bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi, vacib infrastruktur sahəsi olduğunu göstərməklə, qlobal iqtisadi proseslərin gedişində, informasiyalı cəmiyyət quruculuğunda onun da aparıcı lokomotivlərdən birinə çevrilməsini təsdiq etmiş olur.

Hər bir elm sahəsi ümumi qəbul olunmuş və əsaslandırılmış mahiyyət, anlayış yanaşması, baxışları üzərində qurulur. Tədqiqatlar göstərir ki, maliyyə-iqtisadiyyat sahəsində və leksikonumuzda zəruri və vacib termin, anlayış kimi öz əhəmiyyətini getdikcə genişləndirməkdə olan auditin də bu baxımdan konkret və dəqiq mahiyyət-anlayış aydınlaşdırılmasına zərurət artmaqdadır. Belə araşdırma auditin bir iqtisadiyyat, infrastruktur sahəsi kimi inkişafında, onun fəaliyyəti qarşısında mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasında öz təsirini göstərə bilər. [12, s. 35-36]

Həmçinin, müasir inkişaf meyilləri və auditin bu proseslərdə oynadığı fəal rol göstərir ki, mövcud hüquqi əsaslarda auditin cəmiyyət həyatı və iqtisadi inkişaf üçün əhəmiyyətinin daha geniş qiymətləndirilməsinə ehtiyac vardır. Məhz belə yanaşma aparılan tədqiqatlarda da öz aydın əksini tapmaqdadır: "Audit - geniş mənada cəmiyyətdə gedən iqtisadi-maliyyə proseslərini qiymətləndirərək, bu proseslər haqqında cəmiyyət üzvlərinə, maraqlı tərəflərə obyektiv və şəffaf informasiya çatdıran sivil bazar nəzarəti formasıdır". [12, s. 44]

Audit sosial-ictimai inkişaf proseslərində

Audit sisteminin ölkə iqtisadiyyatı və onun inkişafı üçün mühüm əhəmiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin verdiyi qiymətdə daha aydın görünür: "Audit sisteminin beynəlxalq təcrübə və standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatında maliyyə saflığını, büdcə vəsaitlərindən təyinatına uyğun istifadəni təmin etməklə, Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin möhkəmlənməsinə xidmət edir". [1]

Digər tərəfdən, ölkə başçısının auditin inkişafını daha geniş müstəvidə görməsi, iqtisadiyyatın beynəlxalq inteqrasiyaya qovuşmasında, maliyyə sisteminin möhkəmlənməsində və ictimai-iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmlənməsində onun əvəzsiz rol oynamasını əsaslandırması bu fəaliyyət sahəsinin yüksək dəyərini bir daha təsdiq edir. Prezident İlham Əliyevin: "Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə və onun dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası gücləndikcə iqtisadi-maliyyə münasibətlərində şəffaflığın təmin olunmasında, iqtisadi cinayətkarlığa və korrupsiyaya qarşı mübarizədə auditin imkanlarından daha geniş istifadə etmək zərurəti yaranır. Bunun üçün müstəqil maliyyə nəzarəti sahəsində mütərəqqi dünya təcrübəsini öyrənmək və milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ölkəmizdə tətbiqini genişləndirmək çox vacibdir" kimi baxışları və mövqeyi bir daha auditin ictimai-iqtisadi inkişaf proseslərində nə kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir. [1]

Ali maliyyə-iqtisadi nəzarət sistemi kimi dövlət auditinin, Hesablama Palatasının təşkilinə qanunvericilikdə Milli Məclisə hesabat verən, daimi fəaliyyət göstərən dövlət büdcə-maliyyə nəzarəti orqanı kimi yanaşma əks edilsə də, lakin onun funksional fəaliyyəti daha geniş və çoxcəhətli şəkildə təsbit olunur. [3]

Auditin funksional fəaliyyətinin ictimai və iqtisadi həyatdakı rolu və zəruriliyi nəzərə alınmaqla, onun fəaliyyət dairəsi qanunvericilikdə bu baxımdan verilir: "Hesablama Palatası dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsinə və icrasına, dövlət əmlakının idarə edilməsinə, onun barəsində sərəncam verilməsinə, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə edilən vəsaitlərin dövlət büdcəsinə daxil olmasına, hüquqi şəxslərə və bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən vəsaitlər ayrıldıqda həmin vəsaitlərin təyinatı üzrə istifadə edilməsinə nəzarəti həyata keçirir". [3]

Audit intellektual yönümlü fəaliyyətdə

Auditin iqtisadiyyatda və cəmiyyət həyatında oynadığı rolun böyüklüyü və əhəmiyyətliliyi bu rəaliyyət sahəsinə olan müasir nəzəri-konseptual yanaşmalarda daha aydın şəkildə görünməkdədir. Rusiya Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Andrey Qeym iqtisadiyyatın, fəaliyyət sahəsinin yeni inkişaf istiqaməti olan "elmi auditin" inkişaf zərurətini əsaslandırır. Alimin baxışlarından nəzərə çarpır ki, o, elmi auditin tətbiqində yeni yanaşma tərzinin olmasını zəruri hesab etsə də, lakin burada ümumi audit konsepsiyasından, prinsip və təşkil meyarlarından, auditin aparılma texnologiyasından istifadə edilməsini də məqsədəuyğun hesab edir. [15]

Auditin intellektual mülkiyyətin və fəaliyyətin formalaşmasında və inkişafında olan rolu və əhəmiyyəti istər nəzəri, istərsə də praktiki baxımdan səciyyəvləndirilməlidir. Belə ki, intellektual mülkiyyətin dəyərinin mənəvi baxımdan qiymətləndirilməsi çətin olsa da, lakin onun məhsulunun bazara çıxışı və müəyyən bir ölçü meyarına, imicə uyğun gəlməsi özündə xərcləri, bu xərclərin əsaslandırılmasını tələb edir. Məhz müasir intellektual mülkiyyətin mümkün bazar dəyərinin formalaşmasında və onun nəticələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində audit öz konkret fəaliyyəti ilə çıxış edir. Çünki, intellektual mülkiyyət özü də mühasibat uçotunun bir obyektini hesab edilir, o, auditin bazar üçün əhəmiyyətlik səviyyəsini əks etdirən verdiyi qiymət və rəyindən sonra istehlakçı üçün daha çox maraq kəsb edir. [5, s. 26] Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, intellektual mülkiyyət auditin daha həssas və mürəkkəb tədqiqat obyektini olub, bazarda xüsusi ekspert rəyindən, dəyərləndirilməsindən sonra daha cəlbədiçidir. [16]

Audit idarəetmə sisteminin əsas tərkib elementi kimi

İngilis iqtisadçı-auditoru R.Adams auditin idarəetmə sisteminin, əsasən də subyektin təsərrüfat fəaliyyətində mühüm bir element, təsir vasitəsi hesab edir. Adamsın tədqiqatları belə bir nəticəni çıxarmağa imkan verir ki, audit yalnız mühasibat və uçot sisteminin təşkili və ona nəzarət aləti kimi götürülmür, o daha çox idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması və fəaliyyətin müxtəlif dövrlərdəki nəticələrinin maliyyə, iqtisadi dayanıqlıq baxımdan müəyyənedici bir qüvvəsi kimi qəbul edilir. [6, s. 27] Belə yanaşma auditin müəssisənin

fəaliyyətindəki mühüm rolunu göstərməklə, onun makroiqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə olan təsir imkanlarının dəyərini daha aydın əks etdirir.

Auditin iqtisadiyyat və təsərrüfat həyatında oynadığı belə mühüm və yaxın mövqeyi amerikalı alimlər E.A.Arens və C.K.Lobbek də ifadə edirlər. Onların qənaətinə və tədqiqatlarının nəticələrinə görə audit bir xidmət növü olaraq maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilində, aparılmasında əsas rollardan birini oynamaqla yanaşı, həmçinin idarəetmə sisteminin və menecmentin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında, subyekt və bazar, maraqlı tərəflər üçün düzgün, şəffaf və neytral informasiya bazasının formalaşdırılmasında yaxından iştirak edir. [7, s. 14] Zənnimizcə, mövcud yanaşma tərzinə nəinki biznesin təşkili və idarəedilməsi baxımdan əhəmiyyətlidir, o eyni zamanda konkret zamanda və məkanda iqtisadi inkişaf proseslərinin təhlil edilib, qiymətləndirilməsi və nəticə qərarlarının qəbul olunması baxımından da vacib hesab edilməlidir.

V.D.Atıdrevevin auditor fəaliyyətinə yanaşması nisbətən fərqliliyi ilə nəzərə çarpır. Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadçı "auditə, o cümlədən daxili auditə daha geniş mənada baxıb, onu idarəetmə sisteminin təşkili və tənzimləmə forması, vasitəsi kimi qiymətləndirir, idarəetmə funksiyası olaraq qəbul edir". [9, s. 30]

Müvafiq yaxın mövqedən həmçinin, O.V.Kovalyova və Y.P.Konstantinov da çıxış etməklə, auditin müxtəlif səviyyəli iqtisadi və təsərrüfat sahəsindəki fəaliyyətində ali idarəetmə orqanına xas mühüm cəhətləri yüksək dəyərləndirirlər". [13, c. 51]

Auditə olan belə mövqe yanaşması daxili və dövlət maliyyə nəzarəti, auditə ilə bağlı qanunvericilik sənədlərində də aydın şəkildə nəzərə çarpır. [3; 4] Zənnimizcə, digər yanaşmalar kimi auditə olan mövcud yanaşma da auditin yalnız iqtisadi və təsərrüfat fəaliyyətində bəzi baxışlardakı dar mövqeyini alt-üst edir. Çünki, XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq auditin istər təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili və tənzimləmə sahəsindəki təhlil-qiymətləndirici mövqeyi, istərsə də idarəetmə sistemindəki başlıca funksional fəaliyyəti artıq irəli sürülür.

Auditin biznes fəaliyyətinin təşkilində və səmərəliliyinin artırılmasında iştirakı

Auditin iqtisadi və biznes fəaliyyətində vacib və əvəzedilməz bir mövqeyi ondan ibarətdir ki, o, fəaliyyətin təşkilinə xidmət edir, mənfəətin əldə edilməsi ilə bağlı bütün prosesləri təhlil edərək qiymətləndirir və nəticə olaraq təsərrüfat həyatında mövcud problemlərin aradan qaldırılması ilə bağlı səmərəli və obyektiv rəy irəli sürür. Xüsusilə, mənfəət normasının dəyişkənliyi problemlərini üzə çıxarmaqla, onun yüksəldilməsi istiqamətində əsaslandırılmış təkliflər verir. Mövcud yanaşma artıq XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq müasir dövrdə bazar münasibətlərinin tənzimlənməsində

və inkişafında xüsusilə vacib bir amil kimi qiymətləndirilməkdədir. Hər hansı sahibkarlıq fəaliyyətinin əsaslarını tədqiq etsək iki vacib istiqamət və məqsəd xüsusilə fərqlənəcəkdir: yüksək mənfəətin əldə edilməsi və şirkətə, firmaya olan inamın artımı. Bu baxışları inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin firma və şirkətlərinin, transmilli şirkətlərin fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını təşkil edən təsis sənədlərində, bazar etik davranış məcəllələrində aydın görmək mümkündür. Təcrübə göstərir ki, mənfəətliliyin artımında və bazar, fəaliyyət nüfuzunun qorunub saxlanması auditin fəaliyyəti genişdir, burada auditin peşəkar və əsaslandırılmış rəyi daha yüksək baxımdan qiymətləndirilməlidir. [10, c. 87; 11, c. 17-25]

Zənnimizcə, auditor rəyi həqiqətən də bazarda olan sağlam və işgüzar mühitin qorunub saxlanması üçün önəmli rol oynamaqla yanaşı, həm də bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə iqtisadi inkişafın fəallaşmasında, maraqlı tərəflərin bazardakı hərəkətinin istiqamətlənməsində (biznesin qurulması, investisiya yatırımı, fond bazarının canlanması və s.) mühüm təsir vasitəsi hesab edilməlidir.

Auditor peşəsinin iqtisadiyyat və biznes üçün əhəmiyyətliliyi və zəruriliyi də cəmiyyətdə öz yüksək qiymətini almaqdadır. İqtisadi mənbələrdə auditor sənətinin, peşəsinin iqtisadi, ictimai mahiyyətinin qədim dövrdən gəldiyi irəli sürülməklə, onun bu sahədə verdiyi faydaların zəruriliyi əsaslandırılır. Bu faydaların həm sağlam və səmərəli nəzarət sisteminin təşkili ilə, həm də iqtisadi fəaliyyətin inkişafı ilə bilavasitə bağlı olması göstərilir. [12, s.44; 14, s. 64]

Zənnimizcə, müasir auditor peşəsinə olan peşə-ixtisas tələblərinin yalnız maliyyə, mühasibat-uçotu, auditlə bağlı olmayıb, daha geniş müstəvidə (iqtisadiyyat, hüquq və s.) əhatə olunması bu baxımdan da irəli gəlir. [2]

Auditin biznesin və təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili və inkişafında mühüm bir təsir vasitəsi kimi dəyərləndirilməsi və onun bu baxımdan funksional fəaliyyəti ölkə qanunvericiliyində də öz ifadəsini tapmaqdadır. Qanunvericilikdə auditin, əsasən də müstəqil auditin fəaliyyət istiqaməti bu şəkildə öz ifadəsini tapır: təsərrüfat subyektlərində müqavilə əsasında maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində yoxlama, ekspertiza, təhlil aparmaq və yazılı rəy vermək, mühasibat uçotu qurmaq, hesabat göstəricilərinin dürüslüyünü təsdiq etmək və auditorun peşə fəaliyyətinə (auditor təşkilatının nizamnamə məqsədlərinə) uyğun olaraq maliyyə-təsərrüfat münasibətləri sahəsində digər xidmətləri göstərmək auditor xidməti hesab edilir. Ölkə qanunvericiliyində auditorun biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili və aparılması ilə bağlı verdiyi rəy bütün hüquqi və fiziki şəxslər, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları, habelə məhkəmə orqanları üçün hüquqi əhəmiyyəti olan rəsmi sənəd hesab edilərək, qiymətləndirilir". [2]

Auditin ictimai-iqtisadi həyatda və biznes fəaliyyətində neytrallığı, obyektivliyi və şəffaflığı təmin etməsi ilə bağlı beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi Azərbaycan qanunvericiliyində belə mühüm müddəə öz əksini tapır: "Yoxlanılan müəssisədə şəxsi əmlak mənafeyi, yoxlanılan müəssisənin rəhbərliyindən hər hansı şəxslə birbaşa qohumluq əlaqəsi, müəssisənin təsisçisi, mülkiyyətçisi və ya səhmdarı olduqda, müəssisədə bundan əvvəl öz peşə fəaliyyəti ilə bağlı xidmətlər göstərdikdə auditorlara həmin müəssisələrdə audit aparmaq qadağandır". [2]

Auditor fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə nəzəri-metodoloji əsaslar hazırlayan "Audit üzrə beynəlxalq standartlar Komitəsi" (International Auditing and Assurance Standards Board) auditə yanaşmada onun iqtisadi və təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsindəki vacib rolunu əsaslandıraraq, bu fəaliyyətin əsas qiymətləndirici mövqeyini irəli sürür (əsasən də daxili audit üzrə). Lakin digər tərəfdən araşdırmalarımız göstərir ki, iqtisadi və təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsində audit əsas rollardan birini oynamaqla, eyni zamanda bu fəaliyyətlərin digər mərhələsi olan makroiqtisadi inkişaf proseslərinin təmin olunmasına xidmət etmiş olur. Belə ki, istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak proseslərinin hər birində auditin mövcudluğu zərurətini və bu proseslərə təsir imkanlarını birbaşa və dolaylı şəkildə hüquqi-normativ sənədlərdə və nəzəri- konseptual baxışlarda olan yanaşmalar aydın şəkildə göstərməkdədir.

Auditin əvvəldə qeyd etdiyimiz sahələrdəki fəaliyyətini və iştirak səviyyəsini E.A.Arens və C.K.Lobbek də öz tədqiqatlarının nəticəsi kimi əsaslandıraraq belə bir məntiqli fikri irəli sürürlər. Birincisi, iqtisadi və təsərrüfat fəaliyyətində audit müxtəlif şaxəli əməliyyatlar həyata keçirir (funksional, təşkilati, məqsədli). İkincisi, o, idarəetmə auditini kimi fəaliyyəti qurmaqla, daha çox idarəetmə sisteminin təşkili və tənzimlənməsinə xidmət edir. Üçüncüsü, audit sosial yönümlü fəaliyyət göstərməklə, bu yönümlü məsələlərin, problemlərin (kadr, bazarda reytingin səviyyəsi, əmək vəonun məhsuldarlığı və s.) təhlil edilib, qiymətləndirilməsində fəal rol oynayır. [7, c.14] Zənnimizcə, auditin təsərrüfat fəaliyyətində oynadığı rol kimi onun idarəetmə sisteminin təşkili və tənzimlənməsindəki rolu da mühüm və vacib bir baxımdan qiymətləndirilməlidir. Həmçinin, auditin iqtisadiyyatla yanaşı, sosial həyat üçün də önəmli fəaliyyəti hər zaman nəzərə alınmalıdır. Təcrübə göstərir ki, idarəetmə sisteminin qərarlarının əsaslandırılmasında, onun səmərəliliyinin artırılmasında auditin xidməti öz əvəzsizliyi ilə çıxış edir. Digər tərəfdən, müasir sosial sahələrdə (təhsil, elm və s.) auditin fəaliyyət imkanlarının artması üçün kifayət qədər şərait vardır.

Dünyada məşhur olan "Audit Montqomeri" kitabının müəlliflərinin tədqiqatlarının belə bir cəhəti daha çox diqqəti cəlb edir: "Bir sıra daxili nəzarət formalarının məzmunu və mahiyyəti İncildə öz əksini tapır.

Bibliyada konkret olaraq əmlakın və mülkiyyətin qorunması ilə bağlı ikili yanaşma əks edilsə də, bu sahədə mötəbər, nüfuzlu və dürüst şəxslərin cəlb olunması, onlar arasında məsuliyyət və vəzifə bölgüsünün aparılması göstərilir". [8, c. 22-23] Qədim dövrün və müasir həyatın inkişaf tarixinə məntiqi faktlarla yanaşsaq, məhz belə mötəbər, peşəkar və məsuliyyətli şəxslərin daha çox auditorlardan ibarət olması üzə çıxır.

Auditin, auditorun xidmətlərinin həkimlik, keşişlik kimi xidmətlər ilə bağlılığında da kifayət qədər məntiqi və fəlsəfi açıqlamalar mövcuddur. Belə ki, iqtisadi, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini bir canlı orqanizm kimi qəbul etsək, auditor onun təşkilinin, nəticələrinin diaqnostikasını keçirərək, qiymətləndirir, yaranmış problemlərin aradan qaldırılmasına, onun hüquqi istiqamətdən və cəmiyyət üçün qəbul edilmiş norma və xətdən uzaqlaşmasının qarşısının alınmasına xidmət edir. Belə oxşar baxışların müdafiəsi bir çox formalarda alimlər tərəfindən də ciddi şəkildə qəbul edilməkdədir.

Dövlət quruculuğu və onun hüquq-mühafizə sisteminin təşkilinin müxtəlif mərhələləri baxımından auditə yanaşmalar da xüsusilə diqqəti cəlb edir. Belə ki, polis, hüquq-nəzarət sözünün metaforik (məhiyyət, davamlı, proses ardıcılığı) əsaslarına baxışlar onu göstərir ki, o da auditor kimi özgənin, cəmiyyətin (onun üzvünün) malik olduğu əmlakın, mülkiyyətin, maraqların qorunmasına və məqsədəuyğun təşkilinə xidmət edir. Zənnimizcə, məhz auditin istər iqtisadi, istərsə də hüquqi fəaliyyətinin müxtəlif qanunvericilik aktlarında belə obrazlı şəkildə öz ifadəsini tapmasının məhiyyət açıqlamaları da bu baxımdan qaynaqlanır.

Qədim və orta əsrlərdən başlayaraq, müasir dövrə qədər tarixi inkişaf yolu keçən auditin məhiyyət-anlayış açıqlaması onun rolunun yalnız dar, müəssisə, təsərrüfat çərçivəsində yekunlaşmasına, nəzarətçi-təftişçi kimi baxışlarda qəbul edilməsinə imkan vermir. Bütün bu inkişaf prosesləri göstərir ki, audit ictimai-iqtisadi həyatın müxtəlif sahələrində səmərəli, müstəqil və öz prinsiplərinə (obyektiv, neytral, müstəqil) uyğun olmaqla, geniş tarixi yol keçmiş bir sahə kimi əhəmiyyət kəsb edir. [12, s. 31] Zənnimizcə, belə yanaşma həm tarixi inkişaf mərhələsi, həm də müasir dövrümüzün reallıqları baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, auditin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, o cümlədən ictimai-sosial həyatda məqsədəuyğun və səmərəli təşkili və fəaliyyəti özünü daha çox doğrultmaqdadır. Digər tərəfdən, bu baxışlar həm də ölkə rəhbərliyinin auditin iqtisadi inkişafın sürətlənməsində mühüm bir təsir vasitəsi olmasını göstərməsi ilə də sübut edilməkdədir.

Azərbaycanda gedən ictimai-iqtisadi inkişaf prosesləri auditin artıq ictimai müstəvidə də inkişafına yeni bir təkan verməklə, onun cəmiyyətdəki rolunu yüksəltməkdədir. Zənnimizcə, "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasının müddəalarından irəli gələrək, belə bir fikir irəli sürmək olar ki, audit biznes-təsərrüfat fəaliyyətinin və iqtisadi inkişafın

sürətlənməsində vacib bir fəaliyyət sahəsi olmaqla yanaşı, həm də ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, cəmiyyətdə iqtisadi demokratiyanın genişləndirilməsinə rəvac verilməsində və vətəndaş cəmiyyəti təsisatları ilə əməkdaşlığın dərinləşdirilməsində, korporativ idarəetmədə müxtəlif tərəflərin maraqlarının maksimum qorunmasının təmin edilməsində də öz genişçalarlı xidmətləri ilə çıxış etməlidir.

Nəticə

İqtisadi və təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsində audit əsas rollardan birini oynamaqla, eyni zamanda bu fəaliyyətlərin digər mərhələsi olan makroiqtisadi inkişaf proseslərinin təmin olunmasına xidmət etmiş olur.

Auditin təsərrüfat fəaliyyətində oynadığı rol kimi onun idarəetmə sisteminin təşkili və tənzimlənməsindəki rolu da mühüm və vacib bir baxımdan qiymətləndirilməlidir. Həmçinin auditin iqtisadiyyatla yanaşı, sosial həyat üçün də önəmli fəaliyyəti hər zaman nəzərə alınmalıdır. Müasir sosial və elmi-intellektual sahələrdə auditin fəaliyyət imkanlarının artması üçün kifayət qədər şərait vardır.

Tədqiqat və araşdırmalara görə belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasının həyata keçirilməsi auditin də bu mühüm quruculuq proseslərində daha fəal iştirakı üçün yeni-yeni fəaliyyət istiqamətləri açır, ölkə iqtisadiyyatının tarazlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində, şəffaflıq artırılmasında, vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsində və Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin reallaşmasında bu xidmətin rolunun artırılmasını zəruriləşdirir.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyası (2012-2020)". Bakı, 2012.
2. "Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1994.
3. "Hesablama Palatası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1999.
4. "Daxili audit haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2007.
5. "Azərbaycan milli audit standartları". "Nağıl evi". Bakı, 2004, s. 26.
6. Адамс R Основы аудита. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995.
7. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит. М.: Финансы и статистика, 1995.
8. Аудит Монтгомери. Ф.Л. Дефлиз, Г.Р. Дженик, В.М. О'Рейлли, М.Б. Хирш. Издательство "Юнити", 1997.

9. Андреев В.Д. Внутренний аудит. М.: Финансы и статистика, 2003.
10. Бычкова С.М. Доказательства в аудите. М.: Финансы и статистика, 1998.
11. С.М. Бычкова, Е.Ю. Итыгилова. Концепция полезности финансовой информации: современный взгляд и влияние на критерии аудита. (VII Мижнародной науково-практичної конференції.) К.: NNÜ "IAE", 2013.
12. Yaşar Məmmədov. Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin formalaşması və inkişaf perspektivləri. "Elm" nəşriyyatı. Bakı, 2006.
13. Ковалева О.В., Константинов Ю.П. Аудит. М.: Приор-издат, 2003.
14. Камышанов П.И. Учет и аудит. - М., 2008.
15. Газета.ру. "Странно требовать "научного аудита" только от институтов РАН". 26.08.2013.

Ф.Шакаралиев

Анализ развитие аудита в общественном - экономическом жизни по современным требованиям

Резюме

Статье оценивается роль аудита в общественном - экономическом жизни по современным требованиям. Анализируется научные и концептуальные взгляды на социальная и экономическая деятельность аудита. Показывается современный подход в аудита по сущности и логики.

Xülasə

Məqalədə auditin ictimai-iqtisadi həyatda oynadığı rol müasir tələblər baxımından qiymətləndirilir. Həmçinin, auditin iqtisadi və sosial istiqamətli fəaliyyəti nəzəri və konseptual aspektlərində təhlil olunur. Auditə müasir mahiyyət və məntiq baxımdan yanaşma irəli sürülür.